

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет психології та соціальної роботи

(повне найменування інституту/факультету)

кафедра практичної та клінічної психології

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: **«Психологічні особливості алкоголізму та реабілітація в умовах реабілітаційних центрів»**

«Psychological features of alcoholism and rehabilitation in rehabilitation centers»

Виконав: студент заочної форми навчання
спеціальності 053 Психологія

Маслюк Борис Борисович

Керівник: д. біол. наук, проф. Пеядло Е.М.

Рецензент: заступник директора з науки УкрНДІ

Медицини транспорту МОЗ, канд. біол. наук,

старший науковий співробітник Лебедева Т.Л.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№_4_ від 24 листопада 2020 р.

Завідувач кафедри _____ Пеядло Е.М.
(підпис)

Захищено на засіданні ЕК № _____

протокол № ____ від _____.12.2020 р.

Оцінка _____/_____/_____
(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Голова ЕК _____ Пеядло Е.М.
(підпис)

Одеса – 2020

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	10
1.1. Алкогольна залежність: визначення, етіопатогенетичні чинники, клініко-психологічні особливості хворих.....	10
1.2. Лікування алкогольної залежності в реабілітаційних центрах.....	25
1.3. Часова перспектива особистості - визначення поняття і історія вивчення.....	30
1.4. Вивчення часової перспективи особистості залежної від алкоголю.....	35
Висновки до першого розділу.....	41
РОЗДІЛ 2. ОБГРУНТУВАННЯ ВИБОРУ МЕТОДІВ ТА МЕТОДИК ДОСЛІДЖЕННЯ.....	44
2.1. Вибір та опис вибірки дослідження.....	44
2.2. Вибір та обґрунтування методі дослідження.....	48
2.3. Опис процедури дослідження. Математико-статистичні методи обробки даних.....	55
Висновки до другого розділу.....	56
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	59
3.1. Соціально-демографічні та клініко-анамнестичні дані досліджуваних груп.....	59
3.2. Опис середніх групових результатів експериментальних методик.....	61
3.3. Опис результатів кореляційного аналізу одержаних результатів.....	65
3.4. Аналіз наслідків зловживання алкоголем в досліджуваній групі осіб, що перебувають на лікуванні в центрі.....	69
3.5. Аналіз особливостей переживання часу і часової перспективи осіб залежних від алкоголю.....	71

Висновки до третього розділу.....	73
ВИСНОВОК.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	77
ДОДАТКИ.....	83

ВСТУП

Актуальність дослідження. Алкогольна залежність відноситься до найбільш поширених форм адиктивних розладів. Той факт, що алкоголь відноситься до легальних психоактивних речовин, тільки погіршує ситуацію. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, в багатьох країнах, в тому числі в Україні, виробляються спроби щодо зниження масштабів зловживання алкоголем і профілактики алкоголізму, проте до цих пір це не привело до яких-небудь глобальних серйозних змін.

Етіологія алкоголізму різна: сюди включають як психологічні, біологічні, так і соціальні аспекти виникнення. Подібне розшарування говорить про неоднозначність, мультифакторність генезу алкогольної залежності.

Більшість вітчизняних дослідників алкогольної залежності вважають, що основна роль у розвитку хронічного алкоголізму належить мікросоціальних факторів, дія яких опосередковано особистістю хворого, його реакціями на сприятливі і негативні соціальні впливи (Зелінська С.Ю. і Тащева А.І., 1996; Ямпільський Л.Т., 1985). У зв'язку з цим аналіз залежностей ефективності лікування хронічного алкоголізму від особливостей особистісної сфери хворих важливий не тільки для вивчення клініки і патогенезу цього захворювання, але й для теоретичної розробки психології особистості.

Психологічним проблемам хронічного алкоголізму присвячені роботи Б.С. Братуся (Братусь Б.С., 1984), В.Ю. Зав'ялова (Зав'ялов В.Ю., 1988), Ю.В. Валентіка (Валентік Ю.В., 2000), Ц.П. Короленка (Короленко Ц.П., 1984), Б.М. Гузикова (Гузиков Б.М., 1990) та інших авторів. Однак, на наш погляд, уявлення про структуру особистісних змін у хворих на хронічний алкоголізм не є цілісними, однозначними, систематизованими і, відповідно, потребують подальшого вивчення. Літературні дані дозволяють зробити висновок про

необхідність продовження досліджень в інтересах, перш за все наркології спеціальних психологічних досліджень і, зокрема, більш детального вивчення особистості хворих на алкоголізм.

У виникненні і розвитку хронічного алкоголізму грають роль біологічні, психологічні і соціальні чинники. При цьому особистісні особливості пацієнтів залишаються значущими на будь-якому етапі перебігу хвороби: на ініціальному періоді, розгорнутому етапі або в період відносного благополуччя і виникають в результаті лікування або з інших причин. При цьому психологічні фактори, найтіснішим чином пов'язані з особистісними особливостями індивідуума, можуть сприяти успішним результатам лікування, при порівняно доброякісному перебігу захворювання, а можуть перешкоджати отриманню бажаних результатів терапії, знижуючи її ефективність, сприяти загостренню хворобливого процесу. Це обумовлює необхідність ретельного вивчення особливостей особистості кожного хворого і визначення їх ролі в перебігу хвороби для того, щоб в одному випадку використовувати їх як допомогу в реабілітаційному процесі, а в іншому проводити їх відповідну корекцію, щоб уникнути невдачі в лікувально-відновлювальних заходах.

Про зв'язок алкогольної залежності з особистісними особливостями і про вплив особистості на розвиток захворювання писали багато авторів (Корсаков С.С., 1901; Суханов С.А., 1905; Іванець М.М., Ігонін А.Л., 1978, 1983; Бехтель Е.Е., 1986; Альтшулер В.Б., 1988; Лічко А.Є., Бітенський В.С., 1991; П'ятницька І.М., 1994; Боїв І.В., 1999; Белокрилов І.В., Даренський І.Д., 2002; Смулевіч А.Б., Дубницький Е.Б., Ільїна Н.А., 2003; Клименко Т.В., Кирпіченко А.А., 2007; Менделевич В.Д., 2007; Мінков Е. Г., 2016 та інш.).

Закріплення стану ремісії, її стабілізація, профілактика рецидивів, медична та психологічна реабілітація хворих із залежністю від алкоголю - найбільш актуальна проблема психології алкоголізму. На даний час ефективність терапевтичних програм залишається досить низькою. Одним з

основних чинників, що знижують ефективність лікування, є неможливість реабілітації хворих на хронічний алкоголізм в повному обсязі, проведення етапності лікування, зокрема, - включення психологічного супроводу хворих.

Багато вчених, і практики, що займаються проблемами хронічного алкоголізму, одностайно визнають, що без застосування спеціальних психологічних досліджень і реабілітаційних програм лікування даної групи пацієнтів перспективи не має (Братусь Б.С., 1984; Зиков О.В. і Цетлін М.Г., 2000; Дудко Т.Н. і співавтори, 2006 і ін.).

Серед безлічі досліджень, здійснюваних з метою пошуку шляхів допомоги пацієнтам з алкогольною залежністю, проводиться вивчення суб'єктивного сприйняття часового континууму залежною особистістю. Однак подібних досліджень на сьогоднішній день недостатньо. Саме тому в нашій роботі зроблена спроба визначити особливості часової перспективи особистості у даної категорії хворих.

Об'єкт дослідження: хворі з алкогольною залежністю.

Предмет дослідження: особливості часової перспективи особистості у осіб з залежністю від алкоголю.

Метою даного дослідження є вивчення та аналіз взаємозв'язку між клініко-психологічними характеристиками і особливостями часової перспективи особистості у залежних від алкоголю хворих.

Завдання дослідження:

1. Вивчити та проаналізувати наукову літературу по проблемі дослідження.
2. Дослідити спрямованість часової перспективи особистості у хворих з алкогольною залежністю в зіставленні зі здоровими випробуваними.
3. Виявити особливості суб'єктивного сприйняття часу життя у хворих з алкогольною залежністю.
4. Вивчити характеристики ставлення до вживання алкоголю і алкогольної анозогнозії в групі залежних випробуваних.

5. Проаналізувати структуру несприятливих наслідків вживання алкоголю серед залежних випробуваних.

6. Проаналізувати взаємозв'язку між клініко-психологічними характеристиками і особливостями часової перспективи особистості у залежних від алкоголю хворих.

Гіпотези дослідження:

Специфіка часової перспективи особистості у хворих з алкогольною залежністю відрізняється від часової перспективи особистості у здорових осіб, а саме:

1) Суб'єктивна орієнтація на негативне минуле, гедоністичне та фаталістичне сьогодення в групі хворих на алкогольну залежність вище в порівнянні з групою здорових.

2) Суб'єктивна орієнтація на майбутнє в групі здорових вища в порівнянні з групою хворих на алкогольну залежність.

Методологічну і теоретичну основу дослідження склали концепція вітчизняної психології про особистісну динамічної моделі алкоголізму, згідно з якою залежність від алкоголю є варіантом спотвореного розвитку особистості (Зав'ялов В.Ю., 1988; Мясіщев В.Н., 1988), континуально-генетичне розуміння психічного як процесу, що протікає одночасно на різних рівнях взаємодії зовнішнього і внутрішнього (Брушлинський А.В., 1979; Валентік В.Ю., 2000), динамічний принцип оцінки клінічної симптоматики хронічного алкоголізму (Іванець М.М., 1991; Жислін С.Г., 1965; Портнов А.А. і П'ятницька І.М., 1971; Стрельчук І.В., 1973), уявлення про мотивацію як багаторівневу систему психічної регуляції життєдіяльності (Анциферова Ч.І., 1992; Асєєв В.Г., 1976), вчення про психологію алкоголізму (Братусь Б.С., 1984; Василюк Ф.Е., 1984; Немчин Т.А., 1989), а також психологічні уявлення про залежність до алкоголю як патологічного потягу, що визначає емоційний фон і поведінку хворих (Найдьонова Н.Г., 1994; П'ятницька І.М., 1994).

Теоретичною основою послужили роботи в області загальної психології та психології алкоголізму, і, зокрема, положення про те, що алкоголізм – це антропологічне захворювання, що включає в себе біологічні, психологічні, соціальні, культуральні, релігійні, духовні та інші проблеми.

Методами дослідження стали методи клінічної діагностики: спостереження, бесіда, аналіз історії життя і хвороби, які сприяли встановленню контакту і збору анамнезу.

Методики дослідження:

1. Опитувальник тимчасової перспективи Ф. Зімбардо (Zimbardo Time Perspective Inventory (ZTPI)).
2. Методика «Семантичний диференціал часу» (Вассерман Л.И. з співавт., 2005).
3. Шкала переживання часу А.А. Кроніка, Є.І. Головахи.
4. Опитувальник «Короткий перелік проблем, пов'язаних з вживанням алкоголю» (The Short Inventory of Problems (SIP-2L)).
5. Методика оцінки анозогнозії у хворих на алкоголізм (автори: Рибаківа Ю.В., Ілюк Р.Д., Крупицький Е.М., Бочаров В.В., Вукс А.Я., 2011).
6. Тест для виявлення зловживання алкоголем та алкогольної залежності (Alcohol Use Disorders Identification Test (AUDIT)).

Методи математичної статистики для виявлення взаємозв'язків - критерій t-Ст'юдента, при незадоволенні умови гомогенності дисперсій застосовувався критерій U-Манна-Уїтні, кореляційний аналіз, методи описової статистики.

Достовірність отриманих результатів забезпечувалася стандартними методами математичної статистики, достатнім обсягом вибірки, стандартизацією процедури дослідження, доповненням використовуваних методів наукового дослідження.

Теоретична і практична значущість дослідження.

Проведене дослідження істотно розширює і поглиблює наявні у

вітчизняній психології уявлення про психологічні особливості особистості хворих на хронічний алкоголізм, їх вплив на вибір методик психотерапевтичного впливу і прогноз результатів лікування.

Досліджені психологічні особливості хворих на алкоголізм дозволяють скласти уявлення про наявність у хворих установок на лікування і тверезість.

Результати дослідження доводять необхідність більш широкого залучення клінічних психологів для проведення комплексної психологічної діагностики особистісних особливостей наркологічних хворих, особливо при проведенні короткострокових методів психотерапії.

Матеріали дослідження можуть бути використані в наркології, загальній та медичній психології, в рамках психологічного консультування, психотерапії, психокорекції та психопрофілактики при алкогольної залежності з метою формування терапевтичної ремісії, а також в санітарно-профілактичній діяльності фахівців - медичних психологів, лікарів-наркологів, фахівців із соціальної роботи, педагогів.

Структура і обсяг роботи. Робота включає вступ, три розділи, висновки по розділам, загальний висновок, список використаної літератури.

ВИСНОВКИ

Незважаючи на те, що проблематика вивчення часової перспективи особистості у осіб з залежністю від алкоголю є важливим аспектом в допомозі алкогольним хворим, досліджень в цій області на сьогоднішній день дуже мало. І навіть серед них, в основному, вивчається тільки часова перспектива майбутнього. Хоча нам відомо, про що і було згадано в представленій вище роботі, як мінімум, п'ять тимчасових перспектив особистості: «Негативне минуле», «Позитивне минуле», «Гедоністичне сьогодення», «Фаталістичне сьогодення», «Майбутнє».

Дослідники виявляють кореляції між тимчасовою перспективою і паттернами адиктивної поведінки. І в нашій роботі були виявлені статистично значущі відмінності в сприйнятті часу у алкогольних хворих та осіб без алкогольної залежності. Отримані показники особливостей сприйняття психологічного часу особами з алкогольною залежністю дозволяють визначити особистісні ресурси, що сприяють виробленню і збереженню здорової поведінки, і повинні бути враховані при розробці програм клініко-психологічного лікування.

Суб'єктивне сприйняття психологічного часу є важливою особистісною рисою, що детермінує ставлення до здоров'я в цілому і вживання психоактивних речовин зокрема.

Для вивчення особливостей часової перспективи особистості у осіб з залежністю від алкоголю було обстежено 64 пацієнта з діагнозом «Синдром залежності від алкоголю», що перебувають на лікуванні на базі відділення реабілітаційного центру _____ лікування хворих на алкоголізм. До групи порівняння були включені 64 людини, які не мають алкогольної залежності.

В роботі вимірювалися: 1) спрямованість часової перспективи особистості (опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо), 2) особливості

суб'єктивного сприйняття часу (методика «Семантичний диференціал часу» Вассермана Л.І. та співавт.).

Обробка даних проводилась за допомогою критерія t-Ст'юдента, при незадоволенні умови гомогенності дисперсій застосовувався критерій U-Манна-Уїтні, кореляційний аналіз.

Результати дослідження: за результатами дослідження було отримано статистично значущі відмінності за фактором «негативне минуле»; за факторами «активність часу» сьогодення, «відчуття часу» минулого, «величина часу» сьогодення також було отримано статистично достовірні відмінності.

Таким чином, в порівнянні з особами, які не мають алкогольної залежності, алкогольні пацієнти схильні сприймати минуле як більш неприємне, вони пасивні, відчують брак смислової наповненості і насиченості актуальною життєвою ситуацією.

Дані дослідження можна використовувати в психотерапевтичній і консультативній роботі з пацієнтами, що страждають залежністю від алкоголю. Подальше вивчення методів реконструювання суб'єктивного сприйняття часу допоможе в розробці індивідуалізованих психотерапевтичних програм в рамках лікування і профілактики залежності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова К.А., Березина Т.Н. Час особистості і час життя / К.А. Абульханова, Т.Н. Березина. - СПб.: Алетейя, 2001. - 304 с.
2. Альтшулер В.Б. Алкоголізм / В.Б. Альтшулер. - М.: ГЕОТАР-Медіа, 2010. - 264 с.
3. Ананьєв Б.Г. Людина як предмет пізнання / Б.Г. Ананьєв. - СПб.: Пітер, 2010. - 288 с.
4. Арестова О.Н. Операціональні аспекти часової перспективи особистості / О.М. Арестова // Питання психології. - 2000. - № 4. - С. 61.
5. Вассерман Л.И., Трифонова Е.А., Червінська К.Р. Семантичний диференціал часу: експертна психодіагностична система в медичній психології: посібник для лікарів і медичних психологів / Л.И. Вассерман, Е.А. Трифонова, К.Р. Червінська. – СПб., НІПНІ ім. В.М.Бехтерева, 2009.
6. Гавенко В.Л., Самардакова Г.А., Кожина А.М., Корост В.І., Дьоміна О.О. Наркологія: навчальний посібник / В.Л. Гавенко, Г.А. Самардакова, А.М. Кожина, В.І. Коростів, О.О. Дьоміна.- Ростов н / Д.: Фенікс, 2003.- 288 с.
7. Головаха Є.І., Кронік А.А. Психологічний час особистості / Є.І. Головаха, А.А. Кронік.- М.: Сенс, 2008. - 272 с.
8. Гофман А.Г. Клінічна наркологія / А.Г. Гофман. - М.: «МІКЛОШ», 2003. - 215 с.
9. Єгоров А.Ю. Вікова наркологія / А.Ю. Єгоров. - СПб.: Дидактика Плюс.- М.: Інститут загальногуманітарних досліджень, 2002. - 272 с.
10. Зейгарник Б.В. Теорія особистості К. Левіна / Б.В. Зейгарник. - М.: Вид-во Моск. ун-ту, 1981. - 118 с.
11. Зімбардо Ф., Бойд Дж. Парадокс часу. Нова психологія часу, яка поліпшить ваше життя / Ф. Зімбардо, Дж. Бойд. - СПб.: Мова, 2010. - 352 с.
12. Іванець М.М. Керівництво по наркології / М.М. Іванець. - М.:

Медпрактика-М, 2002. - 444 с.

13. Іпполітова Е.А. Особливості часової перспективи студентів з високим рівнем навчальної прокрастинації / Е.А. Іпполітова // Молодий вчений. - 2013. - № 11. - С. 762.

14. Каплан Г.І., Седок Б. Дж. Клінічна психіатрія. У 2 томах. Том 1. / Г.І. Каплан, Б. Дж. Седок. - М.: Медицина, 2002. 672 с.

15. Квасова О.Г. Трансформація тимчасової перспективи особистості в екстремальній ситуації: дис. канд. пс. наук: 19.00.01 / Квасова О. Г.- М., 2013.

16. Кулик А.А. Особливості часової перспективи сімей, які виховують дітей-інвалідів / А.А. Кулик // Гуманітарний вектор. - 2013. - № 1. - С. 180.

17. Кулик А.А., Лавриненко О.В. Особливості часової перспективи співзалежних осіб / А.А. Кулик, Е.В. Лаврієнко // Вісник КРАУНЦ. -2011. - № 2. - С. 55.

18. Левін К. Динамічна психологія: вибрані праці / К. Левін - М.: Сенс, 2001.- 572 с.

19. Левін К. Теорія поля в соціальних науках / К. Левін. - СПб.: Сенсор, 2000.- 368 с.

20. Личко А.Є., Битенский В.С. Підліткова наркологія. Керівництво / А.Є. Личко, В.С. Битенский. - Л.: Медицина, 1991. - 304 с.

21. Максименко С.Д., Максименко К.С., Нікішина В.Б., Петраш Е.А., Кузнєцова А.А. Асоціативно-дисоціативні механізми часової перспективи особистості при алкогольної залежності. / С.Д. Максименко, К.С. Максименко, В. Б. Нікішина, Е.А. Петраш, А.А. Кузнєцова // Курський науково-практичний вісник "Людина та її здоров'я". - 2014. - №1. - С. 85.

22. Мандрікова Є.Ю. Тимчасова перспектива особистості: сучасні зарубіжні та вітчизняні підходи до її вивчення // Час шляху: дослідження і роздуми / Р.А. Ахмеров, Є.І. Головаха, Є. Г. Злобіна, А.А. Кроник, Д.А. Леонтєв. - К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. - 288 с.

23. Менделевич В.Д. Керівництво по аддіктології / В.Д. Менделевич.-

СПБ.: Речь, 2007. - 768 с.

24. Мехтіханова М.М. Психологія залежної поведінки: навч. посібник [Електронний ресурс] / М.М. Мехтіханова. - М.: Флінта, 2014. - Режим доступу: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=9359468

25. Морозов Г.В., Рожнов, В.Є., Бабаян, Е.А. Алкоголізм: керівництво для лікарів. / за ред. Г.В. Морозова, В.Є. Рожнова, Е.А. Бабаяна. - М.: Медицина, 1983. - 432 с.

26. Москаленко В. Співзалежність при алкоголізмі і наркоманії (посібник для лікарів, психологів і родичів хворих) / В. Москаленко. - М.: Анахарсіс, 2002. - 112 с.

27. Назиров Р.К., Федоряка Д.А., Ляшковская С.В. Клінічна психотерапія в наркології. / Р.К. Назиров, Д.А. Федоряка, С.В. Ляшковская. - СПб.: НІПНІ ім. В.М. Бехтерева, 2012. - 448 с.

28. Спадщини А.Д. Математичні методи психологічного дослідження. Аналіз і інтерпретація даних. Навчальний посібник. / А.Д. Наследов. - СПб.: Мова, 2012. - 392 с.

29. Спадщини А. IBM SPSS Statistics 20 і AMOS: професійний статистичний аналіз даних / А. Спадщини. - СПб.: Пітер, 2013. - 416 с.

30. Нікішина В.Б., Кузнєцова А.А., Петраш Е.А. Часова перспектива при порушенні ідентичності у людей з алкогольною залежністю / В.Б. Нікішина, А.А. Кузнєцова, Е.А. Петраш // International Journal Of Applied And Fundamental Research. - 2014. - №8. - С. 138.

31. Миколаїв Е.Л., Чупрова О.В. Психологічні особливості темпоральної перспективи особистості в системі «залежний-співзалежний» / О.Л. Миколаїв, О.В. Чупрова // Вісник чуваської університету.- 2013.- №2.- С. 102.

32. Нуллер Ю.Л., Циркін С.Ю. Міжнародна класифікація хвороб (10-й перегляд). Клінічні опису та вказівки по діагностиці / Ю.Л. Нуллер, С.Ю. Циркін. - Київ: Сфера, 2005.

33. Нюттен Ж. Мотивація, дія й перспектива майбутнього / Ж. Нюттен.- М.: Сенс, 2004. - 608 с.
34. Петракова Т.І. Часова перспектива і мотивація досягнень у хворих на хронічний алкоголізм [Електронний ресурс] / Т.І. Петракова // Медична психологія в Росії. - 2011. - № 6. - Режим доступу: <http://mprj.ru/archivglobal>.
35. Попов Ю.В., Вид В.Д. Сучасна клінічна психіатрія / Ю.В. Попов, В.Д. Вид. - М.: «Експертне бюро-М», 1997. - 496 с.
36. П'ятницька І.М. Загальна і приватна наркологія: керівництво для лікарів / І.М. П'ятницька. - М.: ВАТ «Вид-во« Медицина», 2008. - 640 с.
37. Рубінштейн С.Л. Людина і світ / С.Л. Рубінштейн // Буття і свідомість. Людина і світ. - СПб.: Пітер, 2003. - С. 282-426.
38. Рубінштейн С.Л. Основи загальної психології / С.Л. Рубінштейн. - СПб.: Пітер, 2009. - 713 с.
39. Рибокова Ю.В., Ілюк Р.Д., Крупницький Е.М., Бочаров В.В., Вукс А.Я. Методика оцінки анозогнозії у хворих на алкоголізм: методичні рекомендації / Ю.В. Рибокова, Р.Д. Ілюк, Е.М. Крупницький, В.В. Бочаров, А.Я. Вукс. - СПб.: СПб НІПНІ ім. В.М. Бехтерева, 2011 р.
40. Сірий А.В., Яницький М.С. Сміслові аспекти переживання складної життєвої ситуації у хворих на алкоголізм / Р.В. Кадиров // Особистість в екстремальних умовах і кризових ситуаціях життєдіяльності: збірник наукових статей міжнародної науково-практичної конференції. - Владивосток: Морський державний університет, 2014.
41. Сиволап Ю.П. Зловживання алкоголем і фармакотерапія алкоголізму / Ю.П. Сиволап // Неврологія, нейропсихіатрія, психосоматика. - 2014.
42. Сиволап Ю.П., Савченков В.А. Зловживання опіоїдами і опіоїдна залежність / Ю.П. Сиволап, В.А. Савченков. - М.: ВАТ «Видавництво «Медицина», 2005. - 304 с.
43. Сирцова А., Мітіна О.В. Вікова динаміка часових орієнтацій

особистості / А. Сирцова, О.В. Мітіна // Питання психології. - 2008. - № 2. - С. 41.

44. Сирцова А., Соколова Е.Т., Мітіна О.В. Адаптація опитувальника часової перспективи особистості Ф. Зімбардо / А. Сирцова, Е.Т. Соколова, О.В. Мітіна // Психологічний журнал. - 2008. - № 3. - С. 101.

45. Трусова А.В., Климанова С.Г., Кисельов А.С. Часова перспектива в структурі мотивації збереження здоров'я / А.В. Трусова, С.Г. Климанова, А.С. Кисельов // Вісник СПбГУ. - Сер. 12. - 2013. - № 4. - С. 61.

46. Шабанов П.Д. Наркологія: практичне керівництво для лікарів / П.Д. Шабанов. - М.: ГЕОТАР-МЕД, 2003. - 560 с.

47. Ясна В. А., Замуруєва І. І. Часова перспектива підлітків з девіантною поведінкою: особливості та зв'язок з толерантністю до невизначеності і самооцінки / В.А. Ясна, І.І. Замуруєва // Електронний журнал «Психологічна наука і освіта». - 2012. - №2. - 3 1.

48. Babor, Thomas F., Higgins-Biddle, John C., Saunders, John B., Monteiro, Maristela G. The Alcohol Use Disorders Identification Test: Guidelines for Use in Primary Care. Second Edition / Thomas F. Babor, John C. Higgins-Biddle, John B. Saunders, Maristela G. Monteiro. - World Health Organization, 2001.

49. Beenstock J., Adams J., White M. The association between time perspective and alcohol consumption in university students: cross-sectional study / J/ Beenstock, J. Adam., M. White // European Journal of Public Health, 2010, Vol. 21, No. 4.

50. Boyd J.N., Zimbardo P.G. Time perspective, health, and risk taking // A. Strathman, J. Joireman (Eds.). Understanding Behavior in the Context of Time. - Mahwah, Erlbaum. - 2005. - № 4. - 438-443.

51. Enggist S., Moller L., Galea G, Udesen G. Здоров'я в исправительных учреждениях / Stefan Enggist, Lars Møller, Gauden Galea, Caroline Udesen. – Всемирная организация здравоохранения, 2015.

52. Hall P.A., Fong G.T. Time perspective as a predictor of healthy behaviors and disease-mediating states / P.A. Hall, G.T. Fong // Time perspective theory; Review, Research and Application. – 2014. - 339-352.

53. Hulbert R.J., Lens W. Time perspective, time attitude, and time orientation in alcoholism: a review / R. J. Hulbert, W. Lens // Int J Addict. - 1988.- –279-298.

54. Hulbert R. J. Time perspective and time attitude in the alcoholic recovery process / Ryan J. Hulbert // ETD collection for University of Nebraska – Lincoln. - 1988. - January 1.

55. Kough K.A., Zimbardo P.G., Boyd, J.N. Who's smoking, drinking, and using drugs? Time perspective as a predictor of substance use / K.A. Kough, P.G. Zimbardo, J.N. Boyd // Basic and applied social psychology. – 1999. - 21(2). - 149-164.

56. Miller, William R., Tonigan, J. Scott, Longabaugh, Richard. The drinker inventory of consequences (DrInc): An Instrument for Assessing Adverse Consequences of Alcohol Abuse: Test Manual / Miller William R., Tonigan J. Scott, Longabaugh Richard, 1995.

57. Murphy T.J., DeWolfe A.S. Future time perspective in alcoholics, process and reactive schizophrenics, and normal / T.J. Murphy, A.S. DeWolfe. - 1985.

58. Ortuno V., Printsevsky I., Sircova A. Time perspective predictor power in alcohol consumption behaviours / V. Ortuno, I. Printsevsky, A. Sircova. - 2009.

59. Senyk O.M. Time perspective and place of residence: An empirical study / O.M. Senyk // Journal of Education Culture and Society. – 2013. - № 2.